

Sonia Dzierżyńska-Breś

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
sonia.d@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0002-7722-4753

Mentoring, jako forma wsparcia dzieci osób pozbawionych wolności

Abstrakt: Dzieci osób pozbawionych wolności stanowią grupę ryzyka zagrożoną wykluczeniem, niedostosowaniem społecznym oraz przestępczością. Stosowane wobec nich oddziaływania opierają się przede wszystkim na tworzeniu ulokowanych w społeczności sieciach wsparcia i zasobów. Budowanie wspierających relacji ze społecznościami pozwala młodzieży znajdującej się w sytuacji pozbawienia wolności rodzica przezwyciężyć trudności.

Jednym z takich oddziaływań jest mentoring. Niestety wciąż za mało mamy badań ewaluacyjnych dotyczących programów opartych na relacji mentor–podopieczny. Te już przeprowadzone wskazują jednak, że może on przynieść pozytywne skutki, niwelując niektóre zagrożenia związane z sytuacją pozbawienia wolności rodzica.

Słowa kluczowe: mentoring, dzieci osób pozbawionych wolności.

Wprowadzenie

Jedno z najważniejszych pytań, na które starają się odpowiedzieć współczesne badania dotyczące rodzin osób pozbawionych wolności odnosi się do stopnia i zakresu w jakim uwięzienie rodzica wpływa na dalsze losy potomstwa (Murray, Farrington 2005; Murray i in. 2007; Wildeman 2014; Johnson, Easterling 2012; Wildeman, Andersen 2017). Analizy badawcze ścieżek życiowych dzieci starają

się ustalić, dlaczego niektóre z nich powtarzają los rodzica i wkraczają na ścieżkę przestępczą, a inne nie wchodzą w konflikty z prawem, żyją zgodnie z normami społecznymi (Giordano 2010; Rakt i in. 2012). Za tymi ustaleniami podąża nurt praktyk opartych na dowodach, skoncentrowany wokół planowania skutecznych działań opartych na profesjonalnej diagnozie (Muskala 2016, s. 93–97). W przypadku dzieci osób pozbawionych wolności oznacza to identyfikację tych metod i technik działania, które zminimalizują ryzyko podejmowania przez nie zachowań ryzykownych, antyspołecznych lub tych skierowanych na autodestrukcję (Barczykowska, Dzierżyńska-Breś 2012, s. 270). Programy mentoringowe, oparte na relacji: dorosły mentor–podopieczny, są najbardziej obiecującymi pod względem rezultatów działaniami (Eddy, Poehlmann-Tynan 2020, s. 205–206). W artykule mentoring zostanie przedstawiony jako jedna z metod, która „może” odpowiedzieć na specyficzne potrzeby dzieci osób pozbawionych wolności, tym samym stwarzając szansę na zmianę niekorzystnych trajektorii życiowych. „Może”, ponieważ badania dotyczące efektywności mentoringu posiadają liczne ograniczenia metodologiczne, na co również wskażą te rozważania.

Dzieci osób pozbawionych wolności, jako dzieci w kryzysie złożonym

Dzieciom osób pozbawionych wolności w literaturze tematu nadaje się nazwy: „niewidzialna populacja” (Gordon 2009), „zapomniana populacja” (Mathews 1983), „sieroty wymiaru sprawiedliwości” (Shaw 1992). Obrazuje to sposób, w jaki grupa ta jest (nie)widziana przez instytucje, które mogłyby zapewnić jej pomoc. Jednak zanim takie potencjalne wsparcie może zostać wdrożone, konieczne jest wieloaspektowe rozpoznanie sytuacji dziecka. Populacja ta nie stanowi jednorodnej grupy. Należą do niej jednostki o odmiennych potrzebach i stopniu ryzyka uwikłania w antyspołeczne działania. Sytuacja życiowa dzieci osób pozbawionych wolności jest zróżnicowana. Nie wszystkie z nich doświadczają znacznego ryzyka tylko z powodu posiadania uwięzionego rodzica (Johnson i in. 2018). Przeprowadzone badania (Kjellstrand, Eddy 2011; Murray i in. 2012) wykazały jednak, że wystąpienie trudności psychospołecznych jest bardziej prawdopodobne wśród tej grupy niż w populacji ogólnej, a nawet wśród młodzieży oddzielonej od rodzica z innych powodów niż skazanie na karę pozbawienia wolności.

Dzieci doświadczają różnorodnych skutków, często związanych z tendencją do eksternalizacji (łamanie zasad i norm, wagarowanie, brak kontroli zachowań, tendencja do przemocy fizycznej, psychicznej i słownej itp.) lub internalizacji (poczucie alienacji, obniżony nastrój, samouszkodzenia) zachowań. Izolacja penitencjarna rodzica naraża je przede wszystkim na: wykluczenie społeczne, stygmatyzację, ubóstwo, niską samoocenę, problemy psychiczne, brak perspektyw życiowych, powielanie postaw i zachowań antyspołecznych, brak sukcesów edukacyjnych oraz

wczesne porzucanie nauki (Kjellstrand, Eddy 2011). Jest to niepokojące, biorąc pod uwagę, że u tych spośród nich, które eksternalizują swoje zachowania, występuje większe prawdopodobieństwo wejścia na ścieżkę przestępczą w dorosłym życiu, a stałe zaangażowanie wymiaru sprawiedliwości w życie rodzin staje się niechlubnym „spadkiem” przekazywanym z pokolenia na pokolenie (Rakt i in. 2011).

Badacze problemu wskazują na wzajemną zależność pomiędzy uwięzieniem rodzica a wystąpieniem u dziecka objawów stresu pourazowego (Arditti, Savla 2015), trudnościami z dysregulacją emocjonalną (Myers i in. 2013) oraz zakłóconymi i trudnymi relacjami rodzinnymi i rówieśniczymi (Myers i in. 2013; Shlafer, Poehlmann 2010). Ustalenia dotyczące niepowodzeń szkolnych i edukacyjnych, używania substancji psychoaktywnych i występowania problemów związanych z internalizacją zachowań, np. lęki, depresja itp, przyniosły bardziej zróżnicowane wyniki. Część z nich wykazała zwiększone ryzyko ich wystąpienia wśród tej grupy dzieci (Mcgee i in., 2017), podczas gdy inne w porównaniu z ogólną populacją takiego związku już nie dowiodły (Murray i in. 2012). Pomimo tego, dorobek badawczy wyraźnie wskazuje, iż dzieci osób pozbawionych wolności stanowią populację zagrożoną ryzykiem. Potrzebne są oddziaływania prewencyjne, które zwiększą szansę tej grupy na prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie i zminimalizują ryzyko transmisji pokoleniowej zachowań przestępczych.

Związek między uwięzieniem rodzica a rozwojem dziecka jest skomplikowany i nie jest odzwierciedleniem prostego schematu przyczynowości linearnej: przyczyna-skutek. Trzeba zacząć od tego, że samo „pozbawienie wolności rodzica” jest swoistym procesem. Posiada wymiar presytuacyjny, terażniejszy i postsytuacyjny. Zaczyna się jeszcze w okolicznościach sprzed popełnienia przestępstwa. Rodziny już wtedy mogą zmagać się z problemem przemocy, dyskryminacją, brakiem lub ograniczonym dostępem do zasobów materialnych i społecznych. Jak pokazują badania, uwięzienie w tym przypadku zazwyczaj zaostrza skumulowane czynniki ryzyka (Kjellstrand 2017). Rzadziej staje się szansą na spokojne życie podczas izolacji penitencjarnej domowego tyrana. Następnie przechodzi ono przez fazy: od dokonania przestępstwa, ujawnienia sprawcy, po aresztowanie, aż do rozprawy sądowej, skazania i izolacji penitencjarnej. I nie jest to koniec. Cały ten proces wieńczy potencjalny powrót rodzica do domu i jego readaptacja. Potencjalny, bo w wielu przypadkach uwięzienie staje się ostatecznym powodem rozpadu rodziny. Problemy dzieci nie kończą się wraz z zakończeniem przez rodzica kary pozbawienia wolności. Coraz częściej w literaturze podejmowany jest temat długofalowych skutków uwięzienia, do których zalicza się m.in. zespół stresu pourazowego, depresje czy uzależnienia (Rakt i in. 2012).

Podczas każdego z tych etapów dziecko doświadcza niestabilności w zakresie funkcjonowania wewnątrzrodzinnego i społecznego, realizacji rodzinnych zadań, potrzeb oraz ról społecznych. Wszystkie z nich bezpośrednio wpływają na dobrostan i samopoczucie dzieci, a towarzyszące im okoliczności, np. zainteresowanie mediów, wykluczenie społeczne, rozpad rodziny, utrata pracy, samodzielne rodzi-

cielstwo, mogą dodatkowo nasilać poczucie wstydu, napiętnowania i brzemienia. Wydaje się jednak, że ich funkcjonowanie nie jest wprost zależne od sytuacji izolacji penitencjarnej rodzica, ale od procesów radzenia sobie z kryzysem złożonym, pojawiającym się na drodze rodziny w tej sytuacji.

Proces przechodzenia przez kryzys może przebiegać w dwóch kierunkach. Z jednej strony, rodzina, czy osoba nim dotknięta, przystępuje do efektywnego rozwiązywania problemów, które są źródłem jej położenia. Z drugiej strony, podejmując nieefektywne strategie radzenia sobie, może doprowadzić do kryzysu chronicznego, ciągle na nowo ją dotykającego. Reasumując kryzys jest szansą na zmianę, jak i zagrożeniem (Kubacka-Jasiecka 2010, s. 17). Do tej pierwszej sytuacji dochodzi zdecydowanie częściej, gdy jednostka otrzymuje wsparcie emocjonalne od rodziny, przyjaciół lub też korzysta z pomocy profesjonalistów. Badania (m.in.: Boyden, Mann 2005; Masten 2001, 2014), udowodniły, że procesy rezyliencji mogą zachodzić w obliczu niesprzyjających okoliczności – wojny, naturalnych katastrof, przemocy w rodzinie, ubóstwa, chorób psychicznych rodziców i ich pobytu w zakładzie karnym. Wskazano również na trzy szerokie grupy czynników ochronnych, które zostały powiązane z taką odpornością na niesprzyjające okoliczności: (1) cechy jednostki, takie jak: inteligencja, pewność siebie lub wyjątkowe talenty; (2) cechy rodziny, takie jak: autorytatywne rodzicielstwo i dobra sytuacja społeczno-ekonomiczna; (3) cechy społeczności pozarodzinnej, takie jak: związek z opiekuńczym dorosłym, np. nauczycielem, trenerem itp. (Boyden, Mann 2005; Masten 2001, 2014).

Chociaż większość istniejących badań koncentruje się na dwóch pierwszych grupach, to w ostatnich dziesięcioleciach coraz więcej uwagi poświęca się czynnikom wspólnotowym, z których wyłoniły się badania i praktyka związana z mentoringiem dzieci i młodzieży. Wspólnota społeczna może tworzyć młodzieży doświadczającej sytuacji pozbawienia wolności rodzica warunki do w pełni akceptowanego uczestnictwa społecznego (Ambrozik 2016, s. 158–168). Dlatego też szukając skutecznych oddziaływań, mogących wsiercać dzieci osób pozbawionych wolności, zwrócono uwagę na te metody, których podstawą jest wspierająca relacja.

Mentoring jako metoda oparta na budowaniu bezpiecznej, rozwijającej relacji

Ojczyzną mentoringu są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Jego powstanie związane było przede wszystkim z obszarem pracy socjalnej i utworzonymi na przełomie XIX i XX wieku „siedliskami społecznymi” dla dotkniętych ubóstwem i marginalizacją rodzin zamieszkujących slumsy (Barczykowska, Dzierżyńska 2012, s. 264). W ciągu wieku mentoring ewoluował od działalności dobroczynnej do uznanych i rekomendowanych w dokumentach państwowych oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych. Obecnie jest on jedną z najczęściej wykorzy-

stywanych strategii wsparcia osób potrzebujących. Stale zmieniające się metody, techniki i narzędzia mentoringowe pozwoliły poszerzyć krąg beneficjentów i skutecznie wdrażać go zarówno w stosunku do dzieci i młodzieży zagrożonych niedostosowaniem społecznym, jak i osób wymagających wsparcia w readaptacji społecznej (Barczykowska, Dzierżyńska 2012, s. 265).

W literaturze mentoring definiowany jest jako metoda oparta na budowaniu relacji. Stanowi ona bezpieczną bazę konieczną do zainicjowania zmiany w zachowaniu podopiecznego. Relacja ta zachodzi pomiędzy mentorem mającym odpowiednie kwalifikacje i doświadczenie a mentorowanym, który naśladując swojego opiekuna, rozwija poczucie sprawczości, motywację i umiejętności związane z komunikacją (Sidor-Rządkowska 2009, s. 4). Mentoring traktowany jest również jako specyficzny proces dydaktyczny, którego celem jest przekaz wiedzy oraz doświadczenia poprzez udzielanie rad i demonstrowanie pożądaných postaw (Bakiera 2016, s. 5–7). W stosunku do dzieci osób pozbawionych wolności najbliższe jest rozumienie mentoringu jako: „relacji pomiędzy starszym, bardziej doświadczonym dorosłym a niespokrewnionym, młodszym protegowanym – relacji, w której dorosły zapewnia i oferuje wskazówki oraz instrukcje mające na celu rozwój kompetencji psychospołecznych i umiejętności protegowanego” (Rhodes 2002, s. 3). Dlatego też metoda ta, tak doskonale wpisuje się w nurt oddziaływań profilaktycznych, zarówno tych o charakterze pierwotnym, jak i wtórnym, obejmujących dzieci i młodzież zagrożone niedostosowaniem społecznym.

Jak zauważył Rhodes, „osobisty związek jest sercem mentoringu” (Rhodes i in. 2006, s. 697). To relacja, nawet o różnym stopniu intensywności, od przyjaźni po stworzenie więzi, sprawia, że ten rodzaj interwencji przynosi efekty. Pozytywna dorosła postać spoza rodziny zapewnia dzieciom społeczne, kulturowe oraz intelektualne wyzwania i oferuje możliwości rozwoju. Mentor, jako wzór do naśladowania, otwiera podopiecznym nowe sposoby patrzenia na świat i reagowania na niego. Daje możliwość zbudowania pozytywnego obrazu siebie. Ponadto dzieci osób pozbawionych wolności w osobie mentora zyskują osobę godną zaufania, do której mogą zwrócić się o pomoc.

Baumeister i Leary (1995) opisują znaczącą interakcję jako: „zapewniającą stabilność oraz afektywną troskę i jej kontynuację w dającej się przewidzieć przyszłości” (s. 500).

W momencie kryzysu związanego z izolacją penitencjarną rodzica wraz z wszystkimi wydarzeniami jej towarzyszącymi, które dla dziecka stają się trudnym do zorganizowania chaosem, to relacja mentoringowa, jeden wspierający dorosły, którego zachowania da się przewidzieć, stają się figurą zaspokajającą tak ważne dla rozwoju potrzeby: bezpieczeństwa, akceptacji i przynależności. Posiadanie dorosłego mentora z jednej strony zapewnia ich spełnienie, a z drugiej staje się interwencją polegającą na poradnictwie, modelowaniu ról oraz ustalaniu norm. Mentoring zapewnia dzieciom możliwość zintegrowania i przeniesienia tego, czego uczą się w tej relacji na interakcje z innymi dorosłymi i rówieśnikami. Pozytywna

relacja z mentorem może przeciwdziałać negatywnym przekazom kulturowym oraz zapobiegać wykluczeniu. Niekorzystny klimat społeczno-emocjonalny w jakim żyje wiele dzieci osób pozbawionych wolności jest skutecznie niwelowany przez relacje mentoringową, i tym samym odwraca potencjalnie negatywną trajektorię życiową¹,

Uwięzienie zmienia funkcjonowanie rodziny. Jak pokazują badania, utata lub brak stabilnego wzorca osoby dorosłej przyczyniają się do wystąpienia u dzieci osób pozbawionych wolności negatywnych konsekwencji (Arditti, Savla, 2015; Johnson i in., 2018; Kjellstrand, Eddy, 2011). Relacja mentoringowa jest traktowana jako strategia zapewniająca dzieciom stabilność i wsparcie w przejściu przez sytuacje kryzysowe oraz wspomagająca utrzymanie ich dobrostanu. Sprzyja prawidłowemu funkcjonowaniu jednostki pomimo występujących w jej życiu traumatycznych przeżyć. Nie dziwi więc fakt, że została zarówno przez teoretyków, jak i praktyków zaproponowana jako interwencja, która może przynieść pozytywne efekty dla tej grupy młodych ludzi. Jednym słowem mentor staje się „mentorem rezyliencji”, a sam mentoring procesem wspierającym budowanie odporności psychicznej (Bouregba 2017, s. 7). Badania dotyczące chroniącego wpływu wspierających pozytywnych dorosłych na młodzież doświadczającą ryzyka indywidualnego i środowiskowego sugerują, iż mentoring może skutecznie wspomagać, poprawiać funkcjonowanie psychologiczne oraz społeczne dzieci uwięzionych rodziców (Garringeret 2017).

Mentoring, jako interwencja przeznaczona dla zagrożonej ryzykiem młodzieży, cieszy się dużym entuzjazmem wśród instytucji i organów państwowych. Należy jednak zauważyć, iż gwałtowny przyrost liczby programów mentoringowych zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych Ameryki wyprzedził wiedzę o tym, czy i jakie efekty przynoszą one dla dzieci uwięzionych rodziców. Chociaż do tej pory uważano, że są one porównywalne z wynikami uzyskanymi we wcześniejszych ocenach skuteczności tego oddziaływania w ogólnej populacji, to założenie to zostało jak na razie poddane bardzo ograniczonej analizie empirycznej.

Stan (nie)wiedzy na temat efektywności programów mentoringowych

W 2016 roku G. Roger Jarjoura z Amerykańskiego Instytutu Badań (Jarjoura 2016) przeprowadził systematyczną metaanalizę literatury w poszukiwaniu badań dotyczących efektywności mentoringu dla dzieci osób pobawionych wolności.

.....

¹ Znaczenie wspierających dorosłych niebędących rodzicami w życiu dzieci zostało wyraźnie podkreślone w przełomowym badaniu Children of Kauai, które śledziło całą kohortę urodzeniową przez pierwsze trzydzieści lat ich życia (Werner 1989). Wiele z badanych dzieci zostało sklasyfikowanych jako dzieci wysokiego ryzyka ponieważ urodzili się w ubóstwie i żyli w konfliktowych lub traumatycznych środowiskach rodzinnych. Jednak duża część dzieci wysokiego ryzyka osiągnęły dorosłość jako kompetentne, dobrze funkcjonujące jednostki. Powszechną cechą tej grupy dzieci była silna relacja z przynajmniej jednym wspierającym dorosłym innym niż rodzic (Werner, Johnson 2004).

Swoje poszukiwania zogniskował wokół czterech kwestii: (1) Jaka jest skuteczność programów mentoringowych dla dzieci osób pozbawionych wolności?; (2) Jakie czynniki warunkują powodzenie mentoringu dla tej populacji?; (3); Jakie interwencje w połączeniu z mentoringiem dają najlepsze efekty? oraz (4) W jakim stopniu działania mentoringowe są wdrażane w działaniach organizacji, które swoją opieką obejmują dzieci osób pozbawionych wolności? Obecnie nie jest możliwe uzyskanie pełnej odpowiedzi na żadne z tych pytań. Zbyt mało w literaturze jest badań poświęconych mentoringowi, których metodologia spełniałaby rygorystyczne warunki i dała podstawy do zrozumienia wpływu tego oddziaływania na populację. Sam autor tej metaanalizy zakwalifikował do swoich poszukiwań tylko dziewięć raportów badawczych dotyczących mentoringu (ICF International 2011; Morris 2014; Shlafer i in. 2009; Herrera i in. 2013; Merenstein i in. 2011; Bruster, Foreman 2012; Conway, Keays 2015; Rhodes i in. 2000; Jucovy 2003). Jeszcze większe ograniczenia występują w odniesieniu do próby wyjaśnienia warunków i procesów, jakie miałyby zajść, żeby stosując mentoring można było osiągnąć jak najbardziej optymalne korzyści dla jego odbiorców. Połączenie dostępnych już dowodów na temat mentoringu dzieci osób pozbawionych wolności z obszerniejszą literaturą na temat doświadczeń tej grupy sugeruje wyraźnie, że opieka mentorska organizowana w formie programu dla dzieci skazanych rodziców może przyczynić się do zauważalnej poprawy ich zachowania, relacji i samopoczucia emocjonalnego.

Shlafer, Poehlmann, Coffino i Hanneman (2009) przeprowadzili jedną z pierwszych ewaluacji programu mentoringowego dla dzieci uwięzionych rodziców z wykorzystaniem mieszanych metod ilościowych i jakościowych. Ich próba badawcza objęła 57 nastolatków uczestniczących w programie Mentoring Connections, finansowanym przez Departament Zdrowia i Opieki Społecznej oraz zarządzany przez inicjatywę Big Brother Big Sister (BBBS). Stwierdzili oni, że w ponad jednej trzeciej przypadków relacja mentoringowa została zerwana w ciągu sześciu miesięcy. Jako najczęstsze przyczyny zakończenia współpracy podawano: konflikt, problemy osobiste i rodzinne młodzieży, zmianę miejsca zamieszkania, niemożność pogodzenia harmonogramu, niedocenianie zaangażowania mentorów oraz niedopasowanie mentora i mentorowanego. Natomiast wśród par, które zbudowały udaną relację mentoringową u podopiecznych zauważono umiarkowane zmiany, związane ze zmniejszeniem objawów eksternalizacyjnych i internalizacyjnych (Shlafer i in. 2009).

W latach 2008–2010 naukowcy z ICF International przeprowadzili randomizowane badanie programu Amachi Texas realizowanego przez inicjatywę BBBS. Miało ono na celu ocenę indywidualnego wpływu mentoringu na szkolne wyniki dzieci osób pozbawionych wolności, ich kompetencje społeczne, relacje z rodziną oraz plany na przyszłość. Próba badawcza objęła 272 dzieci w wieku od 7. do 13. roku życia, którym losowo przyznano mentora. Wyniki uzyskane w tym projekcie dostarczyły dowodów wskazujących na skuteczność mentoringu

w przypadku tej grupy dzieci. Już pierwsze obserwacje relacji mentorskiej uchwycone w ciągu sześciu miesięcy, wskazały na znaczną zmianę na lepsze w relacjach, jakie dziecko miało z rodziną. W porównaniu z dziećmi z grupy kontrolnej badani prezentowali pozytywne spojrzenie w przyszłość i wyższą samoocenę. Podczas obserwacji długoterminowej (12 do 18 miesięcy) młodzież będąca pod opieką mentora raportowała poczucie silniejszego związku z rodziną, szkołą i społecznością w porównaniu z grupą kontrolną. Niestety napotkano na trudności formalne. Dwukrotnie więcej rodziców/opiekunów i ich dzieci odmówiło udziału w ewaluacji niż wyraziło zgodę na udział. Ponadto, w ciągu 18 miesięcy zaobserwowano znaczne straty w próbie badawczej (ICF International 2011). Uwzględniając te przeszkody, wyniki badań efektywności tego projektu powinno się w najlepszym razie uznać za sugestywne.

W innej ewaluacji programu Bruster i Foreman (2012) przyjrzeni się jaki wpływ na dzieci więźniów mają działania mentoringowe prowadzone w ramach programu Seton Youth Shelters (SYS) w Virginia Beach w stanie Wirginia. Ankiety wypełniło 49 opiekunów i 35 dzieci. Wszyscy opiekunowie uznali, że program przynosi widoczne korzyści. Wśród młodzieży 80% zgodziło się lub zdecydowanie zgodziło się ze stwierdzeniem, że mentorzy pomogli im odnieść sukces, zapewnili istotne wskazówki co do dalszego postępowania, zachęcili do większego zaangażowania w edukację, pomogli im poczuć się dobrze ze sobą oraz sprawili, że byli oni w stanie rozmawiać o swoich problemach osobistych (Bruster, Foreman 2012). Co więcej, opiekunowie zgłaszali, że od czasu uczestnictwa w programie zauważyli pozytywną zmianę w zainteresowaniu młodzieży szkołą i edukacją oraz ogólnym stosunku do życia.

Podobnie Laakso i Nygaard (2012) przeprowadzili analizę jakościową wywiadów z młodzieżą, osadzonymi rodzicami, niewięzionymi rodzicami/opiekunami oraz mentorami, którzy uczestniczyli w specjalistycznym programie mentoringowym BBBS dla dzieci. Według spostrzeżeń interesariuszy projektu, młodzież biorąca w nim udział wykazywała większą pewność siebie, chętniej nawiązywała kontakty z rówieśnikami, była otwarta oraz dzieliła się z mentorami swoimi domowymi i szkolnymi problemami. Ponadto w grupie tej zaobserwowano znaczną poprawę szkolnych wyników i osiągnięć edukacyjnych (Laakso, Nygaard 2012). Badania te zostały przeprowadzone na małą skalę, posługiwano się przede wszystkim metodologią jakościową, bez wprowadzenia grupy kontrolnej, a ich wyniki miały zdecydowanie charakter informacyjny.

R. C. Morris w 2014 roku, porównał dane uzyskane z ewaluacji lokalnego programu BBBS w Indianie (gdzie 63% dzieci biorących udział w programie miało rodzica w zakładzie karnym) z danymi z Fragile Families (FF) and Child Wellbeing Study, których próba badawcza była reprezentatywna i dotyczyła 5 tys. dzieci zamieszkujących obszary miejskie (ponad 50% tej próby to dzieci osób skazanych, które nie otrzymały usług mentorskich). Wyniki uzyskane z tej drugiej grupy posłużyły do skonstruowania grupy porównawczej dla próby dzieci osób

pozbawionych wolności będących pod opieką programu BBBS. Analizie poddano trzy wyniki: przestępczość, ściąganie i oszustwa szkolne, np. fałszowanie podpisów oraz deklarowane poczucie smutku. Stwierdzono, że w przypadku dzieci, które brały udział w programie mentorskim w ciągu sześciu miesięcy po jego rozpoczęciu nastąpiła znaczna redukcja wysokich wyników we wszystkich trzech obszarach. Po 12 miesiącach zmniejszenie poczucia smutku i oszustwa szkolne były nadal widoczne, podczas gdy poziomy zachowań dewiacyjnych powróciły do poziomu wyjściowego i nie różniły się już znacząco od grupy kontrolnej, co sugeruje, że programy te mogą mieć trudności z utrzymaniem pewnych efektów po zakończeniu (Morris 2014). Również w przypadku tych badań zastosowana metodologia wymaga daleko idącej ostrożności w interpretacji wyników. Młodzież w danych FF (grupa porównawcza) była przeważnie w wieku 8–9 lat (młodsza niż wtedy, gdy większość młodzieży zaczyna angażować się w zachowania przestępcze) i zgłaszała niższy poziom przestępczości, co sprawia, że ich użycie jako grupy porównawczej jest problemem. Wyniki tego badania sugerują jedynie, że mentoring może wnieść swój wkład w zmianę zachowania dzieci uwięzionych rodziców, poprawę ich samopoczucia emocjonalnego i relacji z innymi. Jednak zarówno zakres badań, jak i zastosowane w nich rozwiązania metodologiczne nie są wystarczające, by z dostępnych dowodów wyciągnąć mocne i znaczące wnioski.

Podczas ewaluacji programu BBBS w Connecticut specjalizującego się we wsparciu dzieci osób pozbawionych wolności J. M. Conway i A. Keays (2015) posłużyli się Skalą Oceny Zachowań i Emocji (BERS) w ocenie zachowania młodzieży. Narzędzia tego użyto dwa razy: w pierwszych tygodniach po rozpoczęciu programu oraz 13 miesięcy po jego zakończeniu. W badaniu nie znaleziono dowodów na pozytywne zmiany, które można by było przypisać mentoringowi. Stwierdzono jednak, że te dzieci, które kontynuowały relację mentor–podopieczny przez co najmniej 12 miesięcy, osiągnęły najlepsze wyniki dotyczące umiejętności społecznych. Ponadto dzieci, których relacja z mentorem była określana jako bliska, pełna zaufania i szacunku osiągały wyższe wyniki na Skali BERS po 7 i 13 miesiącach od zakończenia projektu, w porównaniu z tymi, którym takiej relacji nie udało się nawiązać. Badanie to ma jednak istotne ograniczenia metodologiczne. Spośród próby badawczej wynoszącej 166 osób w wieku od 5. do 18. roku życia zrekrutowanych w momencie przyjęcia do programu, 111 nadal było w niego zaangażowanych po 7 miesiącach, a 65 z nich uczestniczyło w badaniu po 13 miesiącach (stanowi to 39% początkowej grupy badawczej) (Conway, Keays, 2015). Poza tym dzieci i młodzież, które brały udział w badaniu w porównaniu do pozostałych jego uczestników demonstrowały zdecydowanie mniejszy poziom problemów z zachowaniem.

Kupersmidt, Stump, Stelter i Rhodes (2017) poddali wnikliwej analizie duży archiwalny zbiór danych BBBS. Spostrzegli, że dzieci uwięzionych rodziców doświadczyły znacznie krótszych relacji mentorskich, a także miały niższe oceny, częściej opuszczały zajęcia szkolne i prezentowały niższy stopień zaufania do rodziców po jednym roku mentoringu, w porównaniu z młodzieżą, która również

uczestniczyła w projekcie, ale nie miała rodzica w zakładzie karnym. Biorąc pod uwagę, że przedwczesne zerwanie relacji mentoringowej wśród tej grupy może być szkodliwe, fakt krótszego trwania oddziaływań wskazuje, że nie są one dostatecznie wyspecjalizowane (Grossman i in. 2012; Grossman, Rhodes 2002; Rhodes, 2002). Nawet, jeśli relacje mentoringowe sprawdzają się, to nie są one skuteczne w przypadku dzieci uwięzionych rodziców. Wydaje się więc, że programy mentorskie nie do końca w odpowiedni sposób dostosowują się do specyficznych potrzeb tej populacji. W 2018 roku ten sam zespół powtórzył swoje badania i kolejny raz wykorzystując archiwalne dane BBBS za cel postawił sobie identyfikację tych cech programów mentorskich, które w stosunku do dzieci osób pozbawionych wolności przyniosły oczekiwane rezultaty. Te z programów, w których szkolenie mentorów oraz założone cele były zaprojektowane zgodnie z dowodami naukowymi wskazującymi na potrzeby i problemy dzieci skazanych rodziców, były odpowiednio bardziej skuteczne. Biorąc pod uwagę popularność programów mentoringowych, wyniki tych badań przynoszą pewną nadzieję, że odpowiednio zaprojektowane są w stanie przynieść pozytywne efekty i dobrze służyć tej zaniedbanej grupie.

Przedstawione badania sugerują, że programy mentoringowe przeznaczone dla dzieci doświadczających rodzicielskiego uwięzienia mogą być skuteczne w osiąganiu pozytywnych wyników. Najbardziej obiecujące wydają się ustalenia dotyczące poprawy dobrostanu psychicznego w tej grupie, związane z obecnością dorosłego mentora. Istnieją również dowody na to, że mentoring zmniejsza zaangażowanie młodzieży w zachowania dewiacyjne, chociaż odkrycie to jest niespójne w różnych punktach metodologicznych. Wady badań dotyczą zbyt małej próby badawczej oraz braku grupy kontrolnej. Poza tym badania podłużne nie zawsze przeprowadzono zgodnie z rygorystycznymi zasadami, co wpływa na brak możliwości uogólnienia wyników.

Ważne, by przyszłe badania skupiające się wokół efektywności mentoringu w stosunku do dzieci osób pozbawionych wolności przeprowadzano z wykorzystaniem grup kontrolnych oraz losowego przydzielania **do grup**, w wyniku którego wszyscy uczestnicy eksperymentu mają równe szanse znalezienia się w każdej z grup eksperymentalnych. Ponadto priorytetem w tego rodzaju badaniach powinno być wykorzystanie metod podłużnych, w celu obserwacji efektów w dłuższym okresie czasu. Korzystne wydaje się również zastosowanie multimodalnego pomiaru wyników, np.: raport rodzica, raport mentora, samoocena uczestnika, pomiar zachowania, raport nauczyciela itp., w tym również tych wyników, które mają wyraźne znaczenie społeczne, jak: ukończenie szkoły średniej, raporty policyjne dotyczące przestępczości nieletnich itp. Innym istotnym aspektem jest odpowiedź na pytanie jakie cechy mentora, dziecka, rodziny lub programu zwiększają lub/i hamują skuteczność mentoringu. Zwłaszcza, że jak podkreślono w pierwszej części artykułu, dzieci te oraz ich rodziny nie stanowią homogenicznej grupy o takich samych okolicznościach życiowych. Stosowanie i tworzenie uogólnień w stosunku do tej populacji jest nieuzasadnione.

„Szyte na miarę” – cechy jakimi powinny odznaczać się programy mentoringowe przeznaczone dla dzieci osób pozbawionych wolności

Według Rhodesa (2005), mentorzy mają potencjał, aby wzmocnić rozwój społeczno-emocjonalny młodzieży poprzez ustanowienie bliskiej, opartej na zaufaniu relacji. Potwierdziły to również przytoczone badania. Więż jaka nawiązuje się pomiędzy mentorem a jego podopiecznym wpływa pozytywnie na dobrostan psychiczny i umiejętności interpersonalne tego drugiego. Staje się matrycą do powielania prawidłowych zachowań społecznych, dzięki którym dziecko dotknięte rodzicielskim uwięzieniem może z powodzeniem przejść przez kryzysową sytuację i wykształcić odporność psychiczną.

Innym ważnym zadaniem, w którym mentor odgrywa istotną rolę jest inicjowanie rozwoju poznawczego podopiecznego poprzez przekazywanie bezpośrednich instrukcji i wskazówek, wzmacnianie zaangażowania dziecka w edukację oraz budowanie umiejętności krytycznego myślenia (Rhodes 2005). Rodzice lub opiekunowie dzieci pozbawionych wolności często prezentują niski poziom wykształcenia, a sam pobyt bliskiej osoby w zakładzie karnym powoduje liczne napięcia związane zarówno z kondycją ekonomiczną rodziny, jak i obowiązkami opiekuńczymi (Shlafer i in. 2009). Tym samym, dzięki wsparciu mentorów dzieci osób pozbawionych wolności korzystają z pomocy w nauce, wzbogacają swoje doświadczenia kulturalne (wizyty w kinach, muzeach itp), a rodzice w sytuacji, która stwarza poczucie przytłoczenia obowiązkami, zyskują wsparcie. Jednakże dowody wpływu mentoringu na funkcjonowanie szkolne dzieci w sytuacji rodzicielskiego uwięzienia nie zostały jeszcze potwierdzone badaniami.

Wreszcie, mentorzy mogą wspierać rozwój tożsamości młodych osób poprzez pozytywne modelowanie ról (Rhodes 2005). Może to być szczególnie ważne dla tych dzieci, które utożsamiają się z przestępczym stylem życia swojego rodzica i staje się on dla nich negatywnym wzorem do naśladowania (Johnson, Easterling 2015; Luther 2016). Pobyt rodzica w zakładzie karnym jest zdarzeniem stygmatyzującym. Społeczna widownia często dopatruje się w dziecku cech dewiacyjnych „oddziedziczonych” po skazanym (Barczykowska 2008, s. 346–347). Dzieci mogą zacząć zastanawiać się, co ta sytuacja oznacza dla nich i dla ich przyszłości (Luther 2016). Kontakt z osobą będącą pozytywnym wzorem do naśladowania, który ułatwia weryfikację i eksplorację własnego „ja” w różnych sytuacjach oraz relacjach, może być potężną interwencją. Należy podkreślić, że dla samego mentora rolą jaką podejmuje wiąże się z dużymi wyzwaniem interpersonalnymi. Relacje z dorosłymi osobami niebędącymi rodzicami są ważnym źródłem kapitału społecznego (Hagler 2018). Rodziny i dzieci osób pozbawionych wolności często są wykluczane oraz spychane na margines społeczeństwa z powodu napiętno-

wania. Ta społeczna alienacja wywiera poważne konsekwencje na wybór przez dzieci osób pozbawionych wolności ścieżek życiowych, staje się barierą ich mobilności społecznej (Kjellstrand 2017). Zastryk kapitału społecznego w postaci relacji mentorskiej ma na celu pomóc młodym ludziom w nawiązaniu nowych relacji, uzyskaniu wiedzy oraz kompetencji, które będą oni mogli wykorzystać, by przerwać krąg ubóstwa i marginalizacji społecznej.

Z dostępnych badań jasno wynika, że nie wszystkie relacje mentoringowe są „szyte na miarę” i sprzyjają zmianom oraz uzyskaniu pozytywnych wyników przez młodzież. Perspektywy teoretyczne wskazują na wzajemne zaufanie, poczucie bycia lubianym, rozumianym i szanowanym jako na fundamenty relacji mentorskiej (Rhodes 2006). Doświadczanie przez młodzież więzi emocjonalnej ze swoim mentorem jest kluczowym czynnikiem wpływającym np. na lepsze wyniki w nauce czy unikanie zaangażowania w zachowania problemowe (Bayer i in. 2013). Podobnie jak relacja zbudowana na współpracy i koncentracji wokół spraw młodego człowieka, w przeciwieństwie do tej opartej tylko na oczekiwaniach mentora i kierowanej jego interesami (Liu i in. 2014). Ten pierwszy rodzaj relacji charakteryzuje się trwałością. Poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego i współpracy jest warunkiem niezbędnym do tego, by relacja mentoringowa była stabilna oraz przyniosła oczekiwane efekty.

Charakterystyka skutecznych relacji mentorskich:

Aktywne doradztwo — Mentor dzieli się informacjami. Tworzy sytuacje, które dają podopiecznemu możliwość budowania umiejętności, wspierają rozwój jego charakteru oraz wartości osobistych. Poszerzają perspektywę świata. Mentor nastawia młodzież na pracę opartą na osobistych celach.

Wsparcie — Mentor identyfikuje potrzeby swoich podopiecznych. Pomaga w ich prawidłowym zaspokojeniu. Tworzy sieć wsparcia i zasobów, która ma to ułatwić. Istotny jest tu zwłaszcza obszar związany z edukacją lub zatrudnieniem.

Bliskość/emocjonalna więź — Mentor i podopieczny opiekują się sobą nawzajem i są „związani”, potencjalnie w sposób podobny do więzi między bliskimi.

Orientacja na współpracę/rozwój — Mentor rozpoznaje zarówno zainteresowania swojego podopiecznego, jak i reaguje na jego obawy. Identyfikuje zasoby, pielęgnuje i rozwija jego mocne strony.

Spójność — Dla mentora ważne są oczekiwania podopiecznego np. związane z tym jak spędzają razem czas. Ponadto mentor jest osobą wiarygodną, która konsekwentnie wypełnia swoje obietnice i zadania ustalone w kontrakcie mentoringowym.

Trwałość — mentor i podopieczny utrzymujący aktywny kontakt przez dłuższy czas.

Zaangażowanie rodziców — Mentor podejmuje aktywne wysiłki współpracy z rodzicami lub opiekunami podopiecznego. Szanuje zdanie rodziców oraz

dba o utrzymanie odpowiednich granic, by nie zakłócać relacji rodzice–dziecko, a jedynie ją wspierać.

Pozytywne modelowanie ról — Mentor jest przykładem tego, jak zachowywać się uczciwie, dbać o zdrowie psychiczne i fizyczne, okazywać troskę sobie i innym itp. (Jarjoura i in. 2013)

Relacje mentorskie, zbudowane na spójnych i częstych kontaktach mają korzystny wpływ na zachowanie podopiecznych. Dostępne dowody sugerują, że intensywniejsze i długookresowe interakcje dają zdecydowanie większą możliwość na zakorzenienie się oraz zinternalizowanie pozytywnych postaw u dzieci (Rhodes, DuBois 2006). Współpraca pomiędzy mentorem a mentorowanym nad celami tworzy się na gruncie zaufania, do którego powstania potrzebny jest czas. Co warto zaznaczyć, programy poddawane ewaluacji zazwyczaj oparte są na krótkotrwałej relacji mentoringowej (do 6 miesięcy). Odnotowano to w kilku badaniach (Shlafer i in. 2009; Bruster, Foreman 2012; Laakso, Nygaard 2012), które wykazały wystąpienie pozytywnych efektów mentoringu już po 6 miesiącach trwania programu. Niestety efekty te przestały być widoczne w okresie do roku po jego zakończeniu. Istnieje wiele potencjalnych przyczyn tego stanu rzeczy. Tak jak zauważono to już wcześniej, programy mentoringowe kończy zdecydowanie mniej uczestników niż je zaczyna, co sprawia, że porównanie wyników przestaje być istotne. Ponadto młodzież z „grupy kontrolnej” otrzymuje i doświadcza usług mentoringowych z innych źródeł niż grupa docelowa. Mentorzy mogą być skuteczni, jeśli chodzi o szybkie zniwelowanie wpływu sytuacji pozbawienia wolności rodzica oraz zapewnienie stabilności dziecku w tych trudnych chwilach. Może się jednak zdarzyć, że z biegiem czasu kryzysy w rodzinie będą się kumulowały, co będzie zdecydowanie przewyższało wiedzę, możliwości i umiejętności jednego mentora (Eddy, Poehlmann-Tynan 2020, s. 212–213).

Zdecydowanie potrzeba więcej badań przed dokonaniem jakichkolwiek uogólnień dotyczących tego, ile powinna trwać relacja mentoringowa. Warto wziąć pod uwagę to, że w przypadku tej populacji mentorzy są prawdopodobnie najlepiej wykorzystaną krótkoterminową formą wsparcia. Nasuwa się jednak pytanie, w jaki sposób programy mentoringowe mogłyby wywrzeć długofalowy wpływ na dzieci uwięzionych rodziców. Projektując kolejne programy, warto było oprzeć je nie tylko na indywidualnej pracy mentora, ale zaoferować podejście zespołowe. Sieć troskliwych dorosłych, zarówno tych profesjonalnie przeszkolonych, jak i tych naturalnie stających się mentorami rezyliencji (np. ulubiony nauczyciel, trener) może dać początek długofalowym efektom.

Teoria i dostępne badania wskazują również na znaczenie uwzględnienia w jaki sposób relacja mentorska łączy się z innymi ważnymi relacjami w życiu młodzieży. Mentorzy mogą nawiązywać kontakty z rodzicami lub innymi osobami znaczącymi, których nadrzędnym celem jest dobro dziecka i współpraca na jego korzyść. Również tworzenie przez mentorów sieci społecznej, z nauczycielami, rówieśnikami, społecznością lokalną wydaje się mieć duże znaczenie dla kształtowa-

nia odporności u dzieci osób pozbawionych wolności (Dzierżyńska-Breś 2021). Na ten moment nie ma jednak badań, które by to potwierdziły. Jednak pomimo tych ograniczeń badawczych, praktykujący powinni pamiętać, że podejście sieciowe, które głęboko zaangażuje rodziców i opiekunów jest dobrym początkiem.

Rodzice lub opiekunowie dzieci osób odbywających kary pozbawienia wolności powinni być istotnie zaangażowani w uczestnictwo w programie mentorskim (Barczykowska 2021, s. 56–59). Dotyczy to zarówno rodzica lub opiekuna wychowującego dziecko w okresie uwięzienia partnera/partnerki lub osoby bliskiej, jak i uwięzionego rodzica. Istnieje wiele argumentów przemawiających za zaangażowaniem oraz nawiązaniem wczesnej i częstej komunikacji z rodzicami i opiekunami. Odgrywają oni kluczową rolę już na samym początku. To oni decydują o tym, czy zapisać dziecko do programu. Oni motywują je do uczestniczenia w spotkaniach mentorskich. Do wielu badań, o których mowa była wcześniej, były trudności z uzyskaniem uczestników. Rodzice lub opiekunowie w tym kryzysowym czasie w życiu rodziny mogą niechętnie angażować swoje dziecko w udział w dodatkowych zajęciach. Inny problem pojawia się wtedy, gdy program jest skierowany wyłącznie do dzieci uwięzionych rodziców. Piętno „uwięzienia” odczuwane w związku z przystąpieniem do takiego projektu może spowodować nieufność i poczucie bycia wykluczonym zarówno u opiekunów, jak i u dziecka. Dlatego ważna jest jasna komunikacja z rodzicami na temat celów programu, która uspokoi obawy i zmaksymalizuje odsetek rodziców lub opiekunów, którzy wyrażają zgodę na uczestnictwo w projekcie.

Podsumowanie

W krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych Ameryki praca oparta na relacji mentoringowej z dziećmi, które doświadczyły skazania rodzica na karę pozbawienia wolności była jednym z bardziej widocznych trendów w dziedzinie mentoringu w ciągu ostatniej dekady. Poczyniono znaczne inwestycje w rozwój oddziaływań skierowanych do tej grupy. Słusznie zauważono, że usługi prewencyjne i interwencyjne skierowane do młodzieży mogą odgrywać kluczową rolę w ograniczaniu przyszłej przestępczości oraz przerwaniu wielopokoleniowego cyklu uwięzienia i dysfunkcji rodziny. Jednak pomimo wielkich nakładów finansowych, nadal niewiele jest dowodów wskazujących jak mentoring może służyć tej populacji. W wielu przypadkach nie wynika to z zaniedbań. Mówiąc najprościej, największym problemem jest w tym przypadku sposób pomiaru wpływu tych programów.

Mentoring nie może być postrzegany jako lek na złożoną sieć problemów, z którymi borykają się dzieci i rodziny osób pobawionych wolności, a także całe społeczeństwo. Jest natomiast szansą na sprostanie konkretnym wyzwaniom, w tym na wsparcie dzieci, które dotychczas traktowane były jako: „niewidoczne ofiary” nadmiernie represyjnego systemu sądowego (Petersilia 2003).

Abstract: Mentoring as a form of support for prisoners children

Children of prisoners are a group at risk of exclusion, social maladjustment and crime. The interactions applied to them are primarily based on the creation of community-based networks of support and resources. Building supportive relationships with the community allows youth in a situation of parental imprisonment to overcome difficulties.

Mentoring is one of such interaction. Unfortunately, we still have too few evaluation studies of programs based on the mentor-mentee relationship. Those that have already been conducted indicate that it can have a positive effect, offsetting some of the risks associated with the situation of parental imprisonment.

Key words: mentoring, children of incarcerated parents.

Bibliografia

- [1] Ambrozik W., 2016, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu odziahłwań*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- [2] Arditti J. A., Savla J., 2015, *Parental incarceration and child trauma symptoms in single caregiver homes*, „Journal of Child and Family Studies”, 24 (3).
- [3] Barczykowska A., 2008, *Sytuacja życiowa rodzin osób pozbawionych wolności*, [w:] *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*, (red.) L. Golińska, B. Dudek, Łódź.
- [4] Barczykowska A., Dzierżyńska S., 2012, *Zastosowanie mentoringu w działalności profilaktycznej i resocjalizacyjnej (na przykładzie Stanów Zjednoczonych)*, „Resocjalizacja Polska”, 3 (12).
- [5] Barczykowska A., 2021, *Od izolacji ku partnerstwu resocjalizacyjnemu – w poszukiwaniu optymalnego modelu współpracy z rodzinami w procesie resocjalizacji nieletnich*, „Resocjalizacja Polska”, 21.
- [6] Baumeister R., Leary M., 1995, *The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation*, „Psychological Bulletin”, 117 (3).
- [7] Bouregba A., 2017, *Helping children draw benefit from their life experience, whatever the circumstances*, „European Journal of Parental Imprisonment”, 6.
- [8] Boyden J., Mann G., 2005, *Children's risk, resilience, and coping in extreme situations*, [w:] *Handbook for working with children and youth: Pathways to resilience across cultures and contexts*, (red.) M. Ungar, Thousand Oaks, CA: Sage.
- [9] Bruster B. E., Foreman K., 2012, *Mentoring children of prisoners: Program evaluation*, „Social Work in Public Health”, 27.
- [10] Conway J. M., Keays A., 2015, *Children with incarcerated parents: A quantitative evaluation of mentoring and home-based counseling and case management services*, New Britain, CT: The Institute for Municipal and Regional Policy.
- [11] Dzierżyńska-Breś S., 2021, *Dzieci osób pozbawionych wolności w szkole – potrzeby, zagrożenia i możliwości wsparcia*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 4 (40).
- [12] Eddy M., Poehlmann-Tynan J., 2020, *Handbook on Children with Incarcerated Parents. Research, Policy, and Practice* (wyd. 2), Springer Nature Switzerland AG.

- [13] Garringer M., McQuillin S., McDaniel H., 2017, *Examining youth mentoring services across America: Findings from the 2016 National Mentoring Program Survey*, Boston, MA: MENTOR.
- [14] Giordano P. C., 2010, *Legacies of Crime. A Follow-Up of the Children of Highly Delinquent Girls and Boys*, Cambridge University Press.
- [15] Gordon L., 2009, *Invisible Children: A Study of the Children of Prisoners*, PILLARS, Report, Christchurch.
- [16] Grossman J. B., Chan C. S., Schwartz S. E. O., Rhodes J. E., 2012, *The test of time in school-based mentoring: The role of relationship duration and re-matching on academic outcomes*, „American Journal of Community Psychology”, 49 (1–2).
- [17] Grossman J. B., Rhodes J. E., 2002, *The test of time: Predictors and effects of duration in youth mentoring relationships*, „American Journal of Community Psychology”, 30 (2).
- [18] Hagler M. A., 2018, *Processes of natural mentoring that promote underrepresented students' educational attainment: A theoretical model*, „American Journal of Community Psychology”, 62 (1–2).
- [19] Herrera C., DuBois D. L., Grossman J. B., 2013, *The role of risk: Mentoring experiences and outcomes for youth with varying risk profiles*. New York, NY: A Public/Private Ventures project distributed by MDRC.
- [20] ICF International, 2011, *Mentoring children affected by incarceration: An evaluation of the Texas Amachi Program*, Fairfax, VA.
- [21] Johnson E. I., Easterling B., 2012, *Understanding unique effects of parental incarceration on children: Challenges, progress, and recommendations*, „Journal of Marriage and Family”, 74 (2).
- [22] Johnson E. I., Arditti J. A., McGregor C. M., 2018, *Risk, protection, and adjustment among youth with incarcerated and non-resident parents: A mixed-methods study*, „Journal of Child and Family Studies”, 27 (6).
- [24] Jucovy L., 2003, *Amachi: Mentoring children of prisoners in Philadelphia*, Philadelphia, PA: Public/Private Ventures and Center for Research on Religion and Urban Civil Society.
- [25] Kantowicz E., 2014, *Praca socjalna z rodziną ryzyka*, [w:] *Praca socjalna z dziećmi, młodzieżą i rodziną*, (red.) M. Ruszkowska, M. Winiarski, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, WYG International.
- [26] Kjellstrand J., 2017, *Building a Tailored, Multilevel Prevention Strategy to Support Children and Families Affected by Parental Incarceration*, „Smith College Studies in Social Work”, 87, 1, 112–129.
- [27] Kjellstrand J. M., Eddy J. M., 2011, *Parental incarceration during childhood, family context, and youth problem behavior across adolescence*, „Journal of Offender Rehabilitation”, 50 (1).
- [28] Kubacka-Jasiecka D., 2010, *Interwencja kryzysowa. Pomoc w kryzysach psychologicznych*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- [29] Kupersmidt J. B., Stump K. N., Stelter R. L., Rhodes J. E., 2017, *Predictors of Premature Match Closure in Youth Mentoring Relationships*, „American Journal of Community Psychology”, 59 (1–2), 25–35.
- [30] Laakso J., Nygaard J., 2012, *Children of incarcerated parents: How a mentoring program can make a difference*, „Social Work in Public Health”, 27 (1–2).
- [31] Liu S., Huang J. L., Wang M., 2014, *Effectiveness of job search interventions: A meta-analytic review*, „Psychological Bulletin”, 140 (4), 1009–1041.

- [32] Luther K., 2016, *Stigma management among children of incarcerated parents*, „Deviant Behavior”, 37 (11).
- [33] Masten A. S., 2001, *Ordinary magic: Resilience processes in development*, „American Psychologist”, 56/01.
- [34] Masten A. S., 2014, *Ordinary magic: Resilience in development*, New York: Guilford Publications.
- [35] Matthews J., 1983, *Forgotten Victims: How Prison Affects the Family*, Londyn.
- [36] Mcgee Z., Davis B. L., Saunders-Goldson S., Fletcher M., Fisher L., 2017, *The impact of maternal incarceration on emotional and behavioral outcomes: Research findings from a National Longitudinal Study on Adolescent Health*, „SOJ Nursing & Health Care”, 3 (1).
- [37] Merenstein B., Tyson B., Tilles B., Keays A., Ruffolo L., 2011, *Issues affecting the efficacy of programs for children with incarcerated parents*, „Journal of Correctional Education”, 62.
- [38] Morris R. C., 2014, *Mitigating the effects of parental incarceration through social intervention: A social psychological perspective*, Purdue University, West Lafayette, Indiana.
- [39] Murray J., Farrington D. P., 2005, *Parental imprisonment: Effects on boys' antisocial behaviour and delinquency through the life-course*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry”, 46 (12).
- [40] Murray J., Farrington D. P., 2008, *The effects of parental imprisonment on children*. Crime and Justice: A Review of Research, 37(1).
- [41] Murray J., Janson C.G., Farrington D. P., 2007, *Crime in adult offspring of prisoners*, „Criminal Justice and Behavior”, 34 (1).
- [42] Murray J., Farrington D. P., Sekol I., 2012, *Children's antisocial behaviour, mental health, drug use, and educational performance after parental incarceration: A systematic review and meta-analysis*, „Psychological Bulletin”, 138 (2).
- [43] Muskała M., 2016, *Odstąpienie od przestępczości w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- [44] Myers B. J., Mackintosh V. H., Kuznetsova M. I., Lotze G. M., Best A. M., Ravindran N., 2013, *Teasing, bullying, and emotion regulation in children of incarcerated mothers*, „Monographs of the Society for Research in Child Development”, 78 (3).
- [45] Petersilia J., 2003, *When Prisoners Come Home: Parole and Prisoner Reentry*, Oxford University Press.
- [46] Rakt M., Murray J., Nieuwbeerta P., 2012, *The Long-Term Effects of Paternal Imprisonment on Criminal Trajectories of Children*, „Journal of Research in Crime and Delinquency”, 49 (1).
- [47] Sidor-Rządkowska M., 2009, *Coaching – teoria, praktyka, studia przypadków*, Kraków.
- [48] Rhodes J. E., 2002, *Stand by me: The risks and rewards of mentoring today's youth*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [49] Rhodes J. E., 2005, *A model of youth mentoring*, [w:] *Handbook of youth mentoring*, (red.) L. DuBois, M. J. Karcher, Thousand Oaks, CA: Sage.
- [50] Rhodes J. E., DuBois L., 2006, *Understanding and Facilitating the Youth Mentoring Movement*, „Social Policy Report” 20 (3).
- [51] Rhodes J. E., Spencer R., Keller T. E., Liang B., Noam G., 2006, *A model for the influence of mentoring relationships on youth development*, „Journal of Community Psychology”, 34 (6), 691–707.

- [52] Shaw R., 1992, *Imprisoned Fathers and the Orphans of Justice*, [w:] *Prisoners' Children: What Are the Issues?*, (red.) R. Shaw, Routledge, London.
- [53] Shlafer R. J., Poehlmann J., 2010, *Attachment and caregiving relationships in families affected by parental incarceration*, „Attachment & Human Development”, 12 (4).
- [54] Shlafer R. J., Poehlmann J., Coffino B., Hanneman A., 2009, *Mentoring children with incarcerated parents: Implications for research, practice, and policy*, „Family Relations”, 58.
- [55] Werner E. E., 1989, *High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years*, „American Journal of Orthopsychiatry”, 59 (1), 72–81.
- [56] Werner E. E., Johnson J. L., 2004, *The Role of Caring Adults in the Lives of Children of Alcoholics*, „Substance Use & Misuse”, 39, 5, 699–720.
- [57] Wildeman C., 2014, *Parental incarceration, child homelessness, and the invisible consequences of mass imprisonment*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science”, 651 (1).
- [58] Wildeman C., Andersen S. H., 2017, *Paternal incarceration and children's risk of being charged by early adulthood: Evidence from a Danish policy shock*, „Criminology”, 55 (1).

Netografia

- [59] Bakiera L., 2016, *Mentoring rozwojowy jako przykład komplementarności międzypokoleniowej*, E-mentor, 5(67), s. 4–13 (dostęp: 11.10.2022).
- [60] Jarjoura G. R., 2016, *Mentoring for children of incarcerated parents*. National Mentoring Resource Center Population Review, <https://nationalmentoringresourcecenter.org/resource/mentoring-children-of-incarcerated-parents-population-review/> (dostęp: 12.09.2022).
- [61] Jarjoura R., DuBois D., Shlafer R., Haight K., 2013, *Mentoring Children of Incarcerated Parents: A Synthesis of Research and Input from the Listening Session Held by the Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention and the White House Domestic Policy Council and Office of Public Engagement*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, <https://eric.ed.gov/?id=ED553640> (dostęp: 15.10.2022).